

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 351.863:37(477)

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

*Л. С. Шевченко, доктор економічних наук, професор
Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого*

Розкрито зміст концепції економічної транснаціоналізації. Охарактеризовано основні форми та стратегії упровадження транснаціональної освіти. Виявлено причини появи великих освітніх корпорацій на українському ринку освітніх послуг. Особливу увагу приділено наслідкам уведення Болонської системи в європейських країнах та Україні.

Ключові слова: *економічна транснаціоналізація, транснаціональна компанія, транснаціональна освіта, глобальний вищий навчальний заклад, Болонський процес.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку міжнародної діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ) поєднує традиційну інтернаціоналізацію з транснаціоналізацією. З одного боку, стрімко розвивається світовий ринок освітніх послуг. Його фінансові показники вже перевищують 100 млрд дол. США, із них понад 60 млрд дол. припадає на міжнародні послуги вищої освіти. Загальна кількість іноземних громадян, які щорічно виїжджають з освітніми цілями за кордон, сягає 5 млн чол. [1]. З другого боку, у розвинених країнах світу формуються великі університети, діяльність яких відповідає основним критеріям транснаціональних компаній (ТНК). Деякі ВНЗ позиціонують себе як глобальні університети. Вони дедалі більше проникають в освітній простір інших держав, створюючи певні ризики і загрози національним інтересам у сфері професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен освітньої глобалізації досліджують російські вчені Н. Дзінтер, П. Ларіонов, Г. Лукічев, В. Мясніков, Н. Найдьонова, В. Солдаткін, І. Тагунова та ін. В Україні проблеми розвитку вищої освіти розроблюють В. Андрущенко, М. Згуровський, В. Козаков, К. Корсак, В. Кремень, К. Левківський, В. Луговий, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, Т. Фінікова та ін. Однак глибоких досліджень транснаціоналізації освіти в аспекті національної безпеки немає.

Формулювання цілей. Метою статті є аналізування сутності та особливостей здійснення економічної транснаціоналізації у сфері вищої освіти,

з'ясування умов та наслідків проникнення транснаціональної освіти в Україну.

Виклад основного матеріалу. Світова господарська система у своєму розвитку проходить певні стадії. На першій стадії традиційної інтернаціоналізації — функціонують відносно ізольовані національні господарства, пов'язані між собою переважно через світову торгівлю. На другій стадії — мондіалізації — формується світова економіка як цілісність, до складу якої входять уже не тільки національні господарства, а й транс- та міжнаціональні одиниці і світові організації. У 1980-х роках дослідники визнали саме ТНК основними суб'єктами розвитку світової економіки. Потужність деяких із них зараз практично є зіставною з економічною силою деяких держав, а в ієрархії вони стоять вище державної економіки будь-якої країни. На третій стадії — глобалізації — здійснюється всеохоплююча інтернаціоналізація, а ланками глобальних відтворювальних процесів стають національні і наднаціональні суб'єкти господарювання [2].

Для нашого дослідження принципово важливим є розуміння сутності економічної транснаціоналізації. Вона полягає в розширенні міжнародної діяльності промислових фірм, банків, компаній сфери послуг тощо шляхом переливання капіталу з країн з його відносним надлишком до країн із його дефіцитом, але де є надлишок інших чинників виробництва, які не можуть бути ефективно використані через нестачу капіталу.

Економічна транснаціоналізація на мікрорівні означає:

по-перше, *вихід суб'єктів господарювання за національні рамки своїх країн, діяльність на території інших суверенних держав з метою одержання прибутку*. Найбільш привабливими для цього є галузі з низьким рівнем конкуренції при входженні в галузь та можливістю їх подальшої монополізації. За цих умов ТНК витісняє конкурентів або змовляється з ними, підвищуючи очікуваний прибуток або знижуючи збитки [3]. Крім того, розміщення капіталу в різних країнах зменшує господарські ризики, наближує виробництво ТНК до перспективних ринків збуту, раціоналізує її оподаткування та митні платежі;

по-друге, здійснення зарубіжної інвестиційної діяльності (незалежно від галузі чи сфери спрямування інвестицій) *зі встановленням контролю інвестора над зарубіжними об'єктами інвестування*. Для цього частка власності компанії у зарубіжних суб'єктах господарювання теоретично повинна бути не менше 50 %. Однак згідно з дослідженнями ООН мінімально достатніми є 10 %. Тим більше, що за інвестиційним законодавством багатьох країн світу володіння 10–25 % акцій підприємства, хоч і неуможливує для їх власника панівне керування, але передбачає право «вето» на рішення, які його принципово не влаштовують, тобто фактично розмежує «портфельні» і прямі зарубіжні інвестиції. Отже, якщо пристати на позицію фахівців ООН,

то слід визнати, що транснаціоналізація є діяльністю, пов'язаною з прямими іноземними інвестиціями [3];

по-третє, *формування єдиного центру ухвалення рішення в країні базування з філіями в інших країнах*, що дає можливість проводити узгоджену політику та загальну стратегію [4]. Останнім часом великі ТНК, наприклад, вдаються не до прямих іноземних інвестицій, а саме до встановлення стратегічного контролю або навіть прямого управління діяльністю зарубіжних партнерів шляхом застосування неакціонерних форм інтернаціоналізації ділової активності компаній: субпідряду, аутсорсингу, ліцензування тощо, використання яких не передбачає володіння власністю [5]. Втрачає значення і розмір компанії. Якщо раніше ООН до ТНК відносила лише великі компанії, річний оборот яких перевищував 100 млн дол. США і які були здатні здійснювати міжнародну експансію, то зараз у світі простежується тенденція до інтернаціоналізації господарської діяльності середніх і малих підприємств. Останні, користуючись допомогою партнерів по міжнародних мережах або міжнародних консалтингових структурах, перетворюються на невеликі транснаціональні структури і здійснюють свою діяльність на тих самих принципах, що й великі ТНК [5].

Транснаціоналізація на макрорівні відбувається за зростання економічної ролі держави, її участі в правовому регулюванні та гарантуванні власності компаній. У таких країнах, як Китай, Росія чи Білорусь, ТНК узагалі походять із колишніх державних підприємств. Через це деякі вчені тлумачать транснаціоналізацію як вихід капіталу за межі національних держав, а головними суб'єктами такого процесу вважають національні держави. ТНК ж є наслідком виходу національного капіталу за кордон.

Геоелектронічний підхід, проаналізований у [6], розвиває цю думку і тлумачить економічну транснаціоналізацію як процес поширення економічного впливу однієї держави за межі своїх адміністративно-територіальних кордонів шляхом формування і підтримання міжнародної інвестиційної експансії «своїх» ТНК, які використовуються як інструмент реалізації зовнішньоекономічної стратегії держави. Що ж до появи на території держави «чужих» ТНК, то більшість країн зацікавлені в іноземних інвестиціях і стимулюють їх залучення. При цьому зважають на численні ризики, пов'язані з діяльністю ТНК.

Перейдемо тепер до аналізу процесу транснаціоналізації в освітній сфері. Вихід національних ВНЗ на міжнародні освітні ринки, на наш погляд, має таку саму логіку, що й розвиток виробничих підприємств: лібералізація (становлення ВНЗ як комерційного підприємства) → традиційна інтернаціоналізація (становлення ВНЗ як експортного підприємства) → транснаціоналізація (перетворення ВНЗ на ТНК) → глобалізація (створення глобальних ВНЗ).

Термін *«університет-підприємство»*, що вживається у західній літературі [7], акцентує увагу на комерціалізації діяльності ВНЗ шляхом приватизації та лібералізації (автономізації) освіти: надання навчальним закладам широких повноважень в обранні стратегії свого розвитку — фінансової, освітньої, міжнародного співробітництва тощо. Як підприємець ВНЗ може пропонувати ринку: освітній продукт — навчальні програми, підручники та навчальні посібники; технології навчального процесу; результати досліджень і розробок, що можуть бути впроваджені і застосовані у виробництві; певні форми та методики організації навчального процесу і навіть управління ВНЗ (системи освітнього менеджменту, методики стимулювання праці в освіті тощо). При цьому ВНЗ зацікавлений і в одержанні доходу (і в такий спосіб у скороченні залежності від урядової підтримки), і в зміцненні свого іміджу як наукового та освітнього центру.

«Університет-підприємство» — це *«місцева»* стадія розвитку регіонального або національного ВНЗ з орієнтацією на державне замовлення та місцеві ринки праці. Освітні та наукові контакти із зарубіжними навчальними закладами лише започатковуються. Та рано чи пізно ВНЗ починає реалізовувати стратегію інтернаціоналізації і виходити на міжнародний ринок освітніх послуг, стаючи *«експортним підприємством»*. До цього його спонукає насамперед боротьба за місце на світовому освітньому ринку. Дослідники відзначають, що попит на вищу освіту у світі щорічно зростає на 6 % зі значним випередженням послуг транснаціональної освіти. Якщо у 2003 р. зарубіжну освіту в усіх її формах одержували ледве більше 2,0 млн студентів, то у 2025 р. таких очікується 7,2–7,2 млн. Істотна частина з них навчатиметься за програмами транснаціональної освіти [8].

На цій стадії ВНЗ активізує освітні та наукові контакти за кордоном, удаючись до співпраці із зарубіжними посередниками і агентами для просування своїх освітніх послуг на ринках інших держав. Причому ВНЗ із самого початку орієнтується на *«експортні продажі»* освітніх послуг, здійснюючи їх прямий і непрямий експорт. У разі непрямого експорту, спорадичного і нестабільного, ВНЗ розробляє освітні послуги як товар для внутрішнього ринку, а міжнародні операції доручає іншим організаціям — місцевим комерційним фірмам, що спеціалізуються на наданні освітніх послуг. У такий спосіб відбувається *«тестування»* національних ринків освітніх послуг інших держав для подальшого відбирання найбільш привабливих ринків і найбільш прибуткових освітніх послуг. За прямого експорту у складі ВНЗ створюються спеціальні підрозділи, відповідальні за збування та експансію на зарубіжних освітніх ринках. Освітній продукт дедалі більше прилаштовується до потреб зарубіжних покупців, хоча вітчизняні зразки ще залишаються відправними.

На стадії транснаціоналізації ВНЗ створює свої філії, підрозділи, навчальні заклади тощо за кордоном. Це більш високий рівень проникнення на

зарубіжні ринки освітніх послуг. У діяльності ВНЗ, що поширюється на декілька країн світу, відслідковуються основні ознаки ТНК: розповсюдження освітньої діяльності на студентів інших країн — насамперед тих, де освітні послуги ВНЗ не відповідають запитам студентів, загальновизнаним стандартам і міжнародному рівню якості; інвестування створення зарубіжних підрозділів (філій, кампусів); прагнення установити контроль над освітніми програмами, які викладаються в них, та поширити свій вплив на освітній процес у країні-імпортері транснаціональної освіти в цілому. Стаючи **транснаціональним**, ВНЗ набуває додаткових економічних можливостей свого розвитку: одержує доступ до перспективних освітніх технологій і НДДКР іншої країни; нарощує навчальні потужності та збільшує ефективність своєї «збутової» діяльності; «гасить» можливі коливання попиту на освітні послуги у своїй країні (наприклад, через демографічні кризи та природне зменшення кількості студентів); використовує можливості державних програм підтримання розвитку освіти у своїй країні або країні здійснення освітньої діяльності.

Транснаціональна освіта (ТНО) охоплює всі види освітніх послуг, включаючи дистанційну освіту, при наданні яких ті, хто навчається, перебувають в іншій країні, ніж та, де розташовано ВНЗ, що присвоює кваліфікацію. Основними формами ТНО є [8]:

- франчайзинг освітніх програм (до 75 % освітнього експорту) зарубіжними філіями ВНЗ і представництвами інститутів дистанційної освіти — надання зарубіжному провайдеру (освітньому закладу, юридичній особі) виняткових прав на здійснення власної освітньої програми за кордоном;

- валідаційна угода — освітня програма, що здійснюється за кордоном національним провайдером без утворення нової юридичної особи, по закінченні якої видається диплом зарубіжного ВНЗ — постачальника програми;

- зарубіжний кампус — виконання освітньої програми у ВНЗ-філії або кампусі, на який поширюються права власності зарубіжного постачальника даної програми;

- корпоративний освітній підрозділ — провайдер освітньої програми, заснований (або який є підрозділом) транснаціональною комерційною корпорацією (холдингова компанія), яка за його допомогою здійснює власні освітні програми, включаючи й програми, що реалізуються за кордоном виключно для корпоративних потреб;

- ліцензійні навчальні програми, передані провайдеру на реалізацію в іншій країні.

Провідними виробниками (експортерами) транснаціональних освітніх послуг є Велика Британія, США та Австралія. Наприклад, британський університет University of Nottingham відкрив 15 міжнародних кампусів. Американські університети мають 78 кампусів по всьому світу, включаючи Велику

Британію. Австралійські університети створили кампуси в Малайзії, Сінгапурі, Об'єднаних Арабських Еміратах. Посилюють свою діяльність Франція і Німеччина. Їх об'єктом є насамперед країни Східної і Центральної Європи, а з членів ЄС — Греція. Західні університети активно проникають на освітні простори Індії та Казахстану [9]. Найменше поширення ТНО одержала у Скандинавських країнах.

Підтримуючи процеси транснаціоналізації вищої освіти, уряди країн-експортерів розв'язують насамперед ті завдання, які є важливими для їхніх країн і національних економік. Так, свого часу за допомогою СРСР більш ніж у 30 країнах було створено 66 університетів, інститутів, університетських центрів, їхніх спеціалізованих факультетів та філій. У них за участі радянських викладачів за радянськими академічними програмами і за виданою в СРСР навчально-методичною літературою здобули освіту більше 100 тис. чоловік. Серед таких ВНЗ: політехнічні інститути у містах Кабулі (Афганістан), Бомбеї (Індія), Рангуні (Бірма), Конакрі (Гвінея), Вища технічна школа у м. Пномпені (Камбоджа), Гірничо-металургійний інститут у м. Аннаба (Алжир) та багато інших. У 1990/91 академічному році в усіх цих навчальних закладах налічувалося майже 30 тис. студентів. За кордоном працювали й власні філії радянських ВНЗ. Зокрема, Державний інститут російської мови ім. О. С. Пушкіна мав філії у 14 країнах світу [10]. Очевидно, що стратегічні політичні та ідеологічні інтереси СРСР тісно перепліталися з комерційними.

Країни ОЕСР переймаються більше економічними проблемами і впроваджують інші стратегії [11, с. 8–14]. Наприклад, «стратегія залучення кваліфікованої робочої сили» (*skilled migration approach*) спрямована на підготування необхідних фахівців із числа іноземних студентів з наступним запрошенням найкращих із них на роботу до своєї країни. Основним інструментом даного підходу є система академічних стипендій, доповнена активною програмою просування системи вищої освіти країни за кордон у сполученні із запровадженням відповідного візового та імміграційного законодавства. Такі програми реалізуються через спеціальні агентства або мережу агентств і організацій. Найбільш послідовно стратегію реалізують: Австрія, Фінляндія, Франція, Угорщина, Німеччина, Велика Британія (для студентів із країн ЄС), Ірландія, Нідерланди, Мальта, Норвегія, Швейцарія, Канада, США (для студентів, які навчаються після закінчення ВНЗ).

«Стратегія одержання доходу» (*revenue-generating approach*) виходить із того, що іноземні студенти повинні створювати додатковий дохід освітнім установам і країні в цілому. Тому освітні послуги мають пропонуватися винятково на платній основі, без надання державних субсидій. Уряди при цьому забезпечують високу репутацію своєї системи вищої освіти, а також високий ступінь захисту іноземним студентам. До числа країн, які реалізують

такий підхід, належать: Австралія, Велика Британія (для студентів із країн, які не є членами ЄС), Нова Зеландія і США (для студентів, які здобувають вищу освіту). Наприклад, США — лідер за доходами від навчання іноземців, щорічно виділяє 6 млрд дол. (субсидії, гранти, стипендії) для навчання іноземних студентів у своїх коледжах та університетах (цією допомогою користуються 28 % іноземних студентів), одержуючи як сукупний прибуток (включаючи витрати іноземців на проживання у США) суму втричі більшу — 18 млрд дол. Тобто, кожний з 623,8 тис. іноземців, які навчалися у 2007/08 академічному році у США за програмами третинного рівня, приніс американській економіці у середньому 24 тис. дол. [10].

«Стратегія розширення можливостей» (*capacity building approach*) заохочує здобуття вищої освіти студентами за кордоном або у ВНЗ — постачальниках іноземних транснаціональних освітніх послуг. Важливими інструментами такого підходу є: підтримання програм зарубіжної мобільності державних службовців, професорсько-викладацького складу, вчених і студентів; забезпечення іноземним ВНЗ, програмам і викладачам сприятливих умов для комерційної освітньої діяльності у «своїй» країні. Приділяється увага й створенню партнерств із місцевими постачальниками освітніх послуг для забезпечення передавання знань між зарубіжними і місцевими освітніми інститутами. Прихильниками такої стратегії є: країни Південно-Східної і Центральної Азії (Малайзія, Гонконг, Китай, Сінгапур, Індонезія, В'єтнам, Таїланд та ін.), Мексика і деякі країни Східної Європи. Географія стратегії дуже широка.

Зазначимо, що розвиток ТНО активно підтримується Світовою організацією торгівлі. Метою останньої є створення на основі рівності можливостей одержання сприятливих умов для комерційної діяльності будь-якій країні-члена СОТ в інших країнах — членах СОТ в обмін на відкриття внутрішнього ринку. У сфері освіти цим прискорюються процеси інтеграції місцевих ВНЗ до світового освітнього простору, поліпшується їх фінансування, з'являється можливість готувати фахівців за сучасними програмами, застосовувати до освіти апробовані в зарубіжних країнах системи менеджменту якості. Утім, ГАТС, як і інші великі пакети угод СОТ, вимагає пріоритету її норм і правил над національним законодавством та надання режиму найбільшої сприятливості (принцип недискримінації) для іноземних провайдерів послуг, закладаючи численні ризики розвитку національної вищої школи [12, с. 34].

Сучасна транснаціональна освіта найчастіше здійснюється через on-line і off-line Інтернет-навчання і цим продукує умови для появи *глобальних ВНЗ*. Першим кроком до них стало створення наприкінці 1980-х років у західних країнах «електронних університетів» як особливого типу дистанційної освіти, що дає можливість здобути вищу освіту за допомогою різних способів електронного передавання інформації [13]. Зараз електронні університети мають три моделі функціонування:

1) бімодальну модель — організація, яка одночасно пропонує традиційну систему освіти та систему електронного університету і/або дистанційного навчання. Форми навчання єдині для студентів-очників і дистанційних студентів. За такою моделлю свої зовнішні навчальні програми просувають австралійські університети (Дікін Університет, Університет Мердока, Університет Нової Англії та ін.), розширені курси багатьох університетів США та інших країн;

2) дистанційну модель — організація, яка займається винятково дистанційним навчанням і не має традиційного кампусу. При цьому кожний заклад проводить власну навчальну політику і присвоює власні навчальні ступені, зберігаючи «національні» особливості. У цій групі лідируючі позиції займає Відкритий Університет Великої Британії (UKOU), освітня модель якого використовується у багатьох країнах світу. На цей час у ньому навчаються не тільки англійські студенти, а й 3,5 тис. студентів у Ірландії, близько 9 тис. студентів у Європі, 7,5 тис. студентів поза межами ЄС, близько 46 тис. студентів за валідаційними програмами [14];

3) модель консорціуму — організація, що складається з декількох взаємодіючих електронних університетів, які можуть спільно використовувати ресурси і обладнання для надання освітніх послуг. Одним із таких консорціумів є Національний Технологічний Університет (NTU), заснований у штаті Колорадо (США) у 1984 р. як некомерційна корпорація з метою забезпечення потреб у дипломованих інженерах і адміністраторах із ступенями рівня магістра. В академічних програмах NTU беруть участь понад 40 університетів США. Навчальні програми доправляються за допомогою телекомунікаційних технологій. NTU має супутникову мережеву інфраструктуру. За такою самою моделлю працює і міжнародна організація Глобальний Університет (GU). Її метою є створення всесвітньої електронної мережі, освітнього партнерства університетів і торговельних підприємств, урядових, неурядових і цивільних організацій, студентів, трудящих та окремих громадян.

Отже, глобалізація освіти по суті відкриває національні «освітні кордони». І зрозуміло, чому процесами глобалізації освіти управляють міжнародні інститути та організації (ООН, ЮНЕСКО, ОЕСР, «Велика вісімка», Світовий банк та ін.).

Яким же чином процеси транснаціоналізації вищої освіти впливають на освітній простір України? Очевидно, що в Україні створено «поживний ґрунт» для появи великих освітніх корпорацій інших держав та їх закріплення на внутрішньому ринку освітніх послуг.

По-перше, в Україні поширюється сфера платної вищої освіти. Остання стає прибутковою і тому привабливою для провайдерів ТНО. Якщо раніше вища освіта була платною лише для держави, яка фінансувала діяльність ВНЗ із державного бюджету, то у 2004 р. Конституційний Суд України дав

таке роз'яснення: безплатність вищої освіти в Україні означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (частина четверта статті 53 Конституції України) у межах обсягу підготування фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення) [15]. Усе інше підготування фахівців у ВНЗ здійснюється платно. Як наслідок — нині у деяких державних ВНЗ на частку платного навчання припадає до 50–60 % надходжень. Окремі ж, особливо приватні, ВНЗ узагалі мають можливість діяти як підприємницькі структури, для яких освітній процес виконує допоміжну роль.

По-друге, відсутні відчутні бар'єри входження зарубіжних ВНЗ на український ринок освітніх послуг. В Україні діють понад 350 ВНЗ третього-четвертого ступенів акредитації, переважна більшість яких готують студентів за стандартними програмами і навчальними планами, погодженими з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. ВНЗ, що мають статус дослідницьких і відрізняються від інших певними новаціями, усього десять, тобто ринок освітніх послуг в Україні достатньо конкурентний. Не обмежує зарубіжні ВНЗ і українське законодавство. У проекті Закону України «Про вищу освіту» (статті 69, 71) визначено поняття «міжнародне співробітництво вищих навчальних закладів» і «зовнішньоекономічна діяльність вищого навчального закладу», головні напрями міжнародного співробітництва ВНЗ. Однак поняття «транснаціональна освіта» відсутнє. До того ж, за правилами СОТ держави-члени організації не повинні створювати перепони і штучні бар'єри для приймання (імпорту) на своїй території товарів і послуг, у тому числі освітніх.

По-третє, немає чіткої державної стратегії формування і розвитку великих національних ВНЗ, які могли б скласти конкуренцію на внутрішньому та зовнішніх ринках зарубіжним провайдерам освітніх послуг. Тим часом у Російській Федерації створено Асоціацію провідних університетів Росії. До неї входять Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова, Санкт-Петербурзький університет, сім федеральних університетів (Сибірський, Казанський, Південний, Уральський, Північний, Далекосхідний і Північно-Східний) та 22 національних дослідницьких університетів. Перед ними поставлено завдання забезпечити реальну інтеграцію освіти, науки і бізнесу, а також змінити ставлення до якості освіти. Вони відповідальні за стан та модернізацію національної системи вищої освіти, виведення на світовий рівень своїх освітніх організацій, стан кадрового потенціалу науки і професійної освіти, розвиток і комерціалізацію в Росії високих технологій [16].

Рухатися в цьому напрямку українським ВНЗ заважають: низький рівень фінансування вищої школи; неспроможна матеріальна база; відсутність у більшості ВНЗ науково-технічної та інноваційної інфраструктур (на інфор-

матизацію ПТУ і ВНЗ у 2009 р. було передбачено у 22 рази менше коштів, ніж у 2008 р.); значна інтенсифікація праці за вкрай її низької оплати і матеріальної незацікавленості викладачів; неефективна наукова діяльність викладачів ВНЗ (нею реально займаються лише 20 % науково-педагогічних працівників); застаріла структура підготування фахівців; відтворення і передавання студентам неконкурентних знань. Це різко звужує конкурентоспроможність національних ВНЗ на ринках освітніх послуг у своїй власній країні, тим більше стосовно конкуренції із зарубіжними навчальними закладами. Зовнішньоекономічна діяльність переважної більшості українських ВНЗ перебуває на початковій стадії інтернаціоналізації.

За таких умов транснаціоналізація освіти не може не мати негативних наслідків для українського освітнього простору. Узгодження діяльності українських ВНЗ та провайдерів зарубіжних ВНЗ, уніфікація навчального процесу (навчальних програм, змісту навчальних курсів тощо), що вже розпочалися, у прихованій формі нівелюють особливості національної системи освіти, підривають конкурентні позиції українських ВНЗ на світовому ринку освітніх послуг. Органи ж управління освітою не в змозі ефективно контролювати ні діяльність провайдерів ТНО (насамперед дистанційної і відкритої освіти), ні якість їхніх освітніх послуг.

До таких висновків підштовхує й аналіз досвіду запровадження Болонської системи в європейських країнах та Україні. Прихильники Болонської міжурядової реформи роблять акцент на доцільності створення Європейського простору вищої освіти. Зміст Болонського процесу передбачає єдині умови визнання дипломів про освіту, уніфіковану систему вчених ступенів, строків навчання, оцінювання знань та форм навчання. Болонський процес спирається на гармонізацію освітніх систем в Європі, а його основними спонукальними чинниками є посилення конкуренції з американськими університетами, потреба оптимізації працевлаштування дипломованих фахівців у країнах ЄС. Надзвичайно важливими принципами є мобільність студентів і викладачів, відкритість європейської вищої освіти світові.

Натомість супротивники «болонізації» небезпідставно вказують, що така модернізація вищої освіти значно її спрощує, робить масовою, не враховує найкращі національні зразки освіти. Як довід наводиться й те, що завдання зростання мобільності навчання, забезпеченості працевлаштування випускників та привабливості європейської системи освіти вирішувалося задовго до початку Болонського процесу, наприклад, у рамках програми ERASMUS. Головним же контраргументом є те, що «болонізацію» не підтримують деякі держави Старої Європи з давніми системами освіти та високим рівнем викладання *фундаментальних дисциплін*. Наприклад, такі елітні ВНЗ, як Кембридж, Паризький інститут політичних наук та ін., відмовилися брати участь у цьому процесі. Під час гострих дискусій у Німеччині висловлювалися думки стосовно

того, що уніфікація освіти знижує значущість національної освітньої традиції, а німцям є чим пишатися. У 2003–2004 роках у Франції активно критикувалася реформа освіти і навіть проводилися страйки [17, с. 103].

Неоднозначно оцінюється перехід до Болонської системи і в Російській Федерації. Так, В. Садовничий, ректор Московського державного університету імені М. В. Ломоносова, стверджує, що «треба не копіювати, а співпрацювати з державами, які беруть участь у болонському процесі. Необхідно вступити в болонський процес так, аби це було вигідно насамперед Росії. Ми повинні зберегти гарантовану тривалість нашої освіти, щоб мати якісно підготовленого фахівця. В європейській системі багато залежить від набраних студентом кредит-годин. Він може набирати ці кредит-години за рахунок будь-якої дисципліни, що йому сподобалася. На мій погляд, це *пряма загроза фундаментальній науці*. За будь-якого інтегративного процесу треба виходити з того, що є інтереси нашої системи освіти і, якщо ми змінимо підходи до фундаментальної освіти, втрати для науки будуть не виправними» [18].

О. Свірідов, ректор Оренбурзького державного інституту менеджменту, зазначає, що зараз над російською освітою непрямо встановлюється диктатура процесів глобалізації і Болонської декларації. «Починаючи з 1993 р. за кожний фінансовий транш наша освіта мусила була йти на поступлення, що обмежують свободу наукового товариства в обранні змісту, насамперед *фундаментальності освіти*. Ми змушені були перейти до стандартів, які аж ніяк не сприяли і не сприяють збереженню і розвитку вироблених десятиліттями традицій, рівня і якості визнаної в усьому світі російської освіти». Не менш небезпечною є й диктатура споживача, який тепер визначає, що і як викладати за його гроші. От тільки моральні цінності, які освіта повинна формувати і підтримувати завжди, не «замовляються». Тим часом «саме людський потенціал, який формується в освітніх установах, по суті є критерієм оцінювання рівня розвитку країни, а не діяльність глобальних корпорацій. Освітні заклади нині є практично єдиним місцем протистояння глобалізму» [19].

Утрата ролі фундаментальної науки відбувається і в Україні. Причому замасковані під вимоги Болонського процесу скорочення кількості навчальних годин на вивчення соціально-економічних і політичних наук (економічної теорії, політології, соціології та ін.) та згортання їх викладання у ВНЗ до рівня «предметів за вибором» свідчать не тільки про непродуманість освітніх реформ чиновниками від освіти. Проблема набагато глибша. Транснаціональним корпораціям і вітчизняним олігархам не потрібні працівники, які знають і вміють відстоювати свої трудові права та політичні свободи, їм досить «робочої сили» з вузьким професійним підготуванням. І якщо за радянських часів на кожному державному підприємстві працювали «школи» економічних та правових знань, де кожний працівник міг зрозуміти анатомію суспільства та «ази» виробництва, то зараз таких форм економіко-правової освіти на виробництві знайти практично неможливо.

Висновки. Транснаціоналізація освіти є закономірним виявом глобалізаційних процесів. Водночас вона створює серйозні ризики і загрози розвитку національних освітніх систем. Частково їх породжує відсутність дієвих законодавчих актів, що регулюють ТНО, як у країнах-експортерах освітніх послуг, так і в країнах-імпортерах. Окремі форми ТНО, наприклад, інтернет-освіту, взагалі важко регулювати законодавчо. Проте більшість небезпек у сфері вищої професійної освіти є наслідком неефективної урядової діяльності. В Україні з огляду на необхідність захисту прав споживачів до всіх форм ТНО необхідно застосовувати процедури ліцензування і оцінювання якості, проводити моніторинг функціонування акредитованих провайдерів ТНО. Головне ж — стимулювати освітньо-інноваційну активність українських ВНЗ, з тим щоб вони могли успішно конкурувати на національному і світовому ринках освітніх послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арефьев, А. Международный рынок образовательных услуг быстро развивается [Текст] [Электронный ресурс] / А. Арефьев // Демоскоп Weekly. — 2010. — № 441–442. — 01-14.11.2010. — Режим доступа : www.demoscope.ru/weekly/2010/0441/tema01.php
2. Жун, Х. Ц. Теоретические основы экономической транснационализации [Текст] [Электронный ресурс] / Х. Ц. Жун // Журн. междунар. права и международных отношений. — 2009. — № 3. — Режим доступа: www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1611&Itemid=232
3. Пителис, Х. Н. Транснациональная компания [Текст] / Х. Н. Пителис // Рос. журн. менеджмента. — 2007. — Т. 5. — № 4. — С. 21–40.
4. Крейдич, Т. В. Тенденции транснационализации мировой экономики в условиях глобализации [Текст] / Т. В. Крейдич // Вестн. МГТУ. — 2010. — Т. 13. — № 1. — С. 209–214.
5. Калинин, Д. Теоретико-методический подход к определению транснационального статуса компании [Текст] [Электронный ресурс] / Д. Калинин // Журн. междунар. права и международных отношений. — 2010. — № 3. — Режим доступа : www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1727&Itemid=232
6. Кочетов, Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства [Текст] : учеб. для вузов / Э. Г. Кочетов. — М. : НОРМА, 2006.
7. Макбурни, Г. Глобализация: новая парадигма политики высшего образования. Рычаги глобализации как политическая парадигма высшего образования [Текст] [Электронный ресурс] / Г. Макбурни // Высш. образ. в Европе. — 2001. — Т. XXVI. — № 1. — Режим доступа : www.technical.bmstu.ru/istoch/reforma/glob.doc
8. Лукичев, Г. Новая реальность нового века [Текст] [Электронный ресурс] / Г. Лукичев // Высш. образ. сегодня. — 2004. — № 4. — Режим доступа: www.russianeric.ru/publications/6.html

9. Rocketing demand is luring British universities abroad [Text] // The Economist. — 2010. — Oct 28th.
10. Арефьев, А. Сколько Россия зарабатывает на экспорте образовательных услуг? [Текст] [Электронный ресурс] / А. Арефьев // Демоскоп Weekly. — 2010. — № 441–442. — 01–14.11.2010. — Режим доступа : www.demoscope.ru/weekly/2010/0441/tema06.php
11. Ларионова, М. В. Интернационализация высшего образования в странах ОЭСР [Текст] [Электронный ресурс] / М. В. Ларионова, Е. М. Горбунова / Центр ОЭСР — ВШЭ, 2005. — Режим доступа : http://oecdcentr.hse.ru/material/opublic/IN_education.pdf
12. Высшее образование: вызовы Болонского процесса и ВТО [Текст] / под ред. В. П. Колесова, Е. Н. Жильцова, П. Н. Ломанова. — М. : Экон. фак-т МГУ, ТЕИС, 2007. — 409 с.
13. Йенбамрунг, П. Появление электронного университета [Текст] [Электронный ресурс] / П. Йенбамрунг. — Режим доступа : www.websoft.ru/db/el/FC5AC4EB20E98DAEC3256F310024CEF1/doc.html
14. About the OU. Facts and figures [Текст] [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.open.ac.uk/about/main/the-ou-explained/facts-and-figures
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти № 1-4/2004), № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 р. [Текст] / Електронний ресурс — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9504>
16. Савицкая, Н. Вузы разошлись по интересам [Электронный ресурс] / Н. Савицкая. — Режим доступа : www.ng.ru/education/2010-11-09/8_vuz.html?insidedoc
17. Добренёва, Е. В. Проблемы вхождения России в Болонский процесс [Текст] / Е. В. Добренёва // Социолог. исслед. — 2007. — № 6. — С. 102–105.
18. Садовничий, В. Модернизация российского образования [Текст] [Электронный ресурс] / В. Садовничий. — Режим доступа : www.eed.ru/higher_education/e_11.html
19. Свиридов, О. Евангелие конкурентоспособности [Текст] [Электронный ресурс] / О. Свиридов. — Режим доступа : www.eed.ru/higher_education/e_37.html

ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Шевченко Л. С.

Раскрыто содержание концепции экономической транснационализации. Охарактеризованы основные формы и стратегии внедрения транснационального образования. Выявлены причины появления крупных образовательных корпораций

на українському ринку освітніх послуг. Особливу увагу приділено наслідкам впровадження Болонської системи в європейських країнах і Україні.

Ключеві слова: економічна транснаціоналізація; транснаціональна компанія; транснаціональна освіта; глобальне вище навчальне заклад; Болонський процес.

TRANSNATIONAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE ECONOMIC SAFETY OF UKRAINE

Shevchenko L. S.

In the article the real meaning of the conception of economic transnational processes is exposed. The main forms and strategies of the introduction of the transnational education are defined. The reasons of appearance of the large educational corporations at the Ukrainian market of educational services are exposed. The special attention is given to the consequences of introduction of the Bologna system in European countries and Ukraine.

Key words: economic transnationalization; transnational company; transnational education; global institute of higher education; Bologna process.

УДК 330.338.242

ПРО ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

*О. О. Мамалуй, кандидат економічних наук, доцент
Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого*

Присвячено проблемі забезпечення економічної безпеки держави, важливості визначення пріоритетних напрямів подолання існуючих загроз для безпечного соціально-економічного розвитку в умовах необхідності впровадження економічних реформ, модернізації всієї економічної системи країни.

Ключові слова: економічна безпека держави, загрози економічної безпеки держави, напрями забезпечення економічної безпеки держави, економічна реформа.

Постановка проблеми. В сучасних умовах посткризового стану функціонування України, коли суттєво зменшився її економічний, соціальний, демографічний і фінансовий потенціал, виникли нові руйнівні загрози й ризики для існування незалежності країни. Тому важливо переглянути існуючі